

Generické maskulinum v jazyce pedagogického výzkumu: Dinosaurius nebo kulturní poklad?

Miroslav Janík

Institut výzkumu školního vzdělávání, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita

Jen máloco budí v poslední době tak vyostřené reakce jako problematika genderu a genderové vyváženosti. O to silnější jsou patrně reakce na používání genderově vyrovnaného (nebo lépe řečeno senzitivního) jazyka. To platí i pro psaní akademických textů, včetně oboru pedagogika. Jazyk je totiž základní nástroj, který v (nejen) pedagogickém výzkumu užíváme ke sdělování našich poznatků, a proto jsme na něj my, akademici, velmi citliví.

Protože je však otázka genderově senzitivního jazyka příliš široká na to, aby jí bylo možné pojmut na stránkách diskusního příspěvku, rozhodl jsem se zaměřit na jeden aspekt, který je u nás doslova nabitý emocemi: tím je generické maskulinum. Generické maskulinum považuji totiž za esenci „zákopové války“, která se ohledně genderově senzitivního jazyka vede. A jde o válku, kde se „střílí ostrýma“. Na jedné straně se bije na poplach kvůli ohrožení akademické a autorské svobody, na druhé straně se burcuje k ukončení diskriminace a porušování základních lidských práv. Tato válka má navíc punc jisté (a do značné míry typicky české) absurdnosti, neboť se bojuje na poli, kde je jinde (zejména na západ od nás) již dávno dobojováno (viz dále).

V rámci toho textu bych se rád otevřel diskusi o používání genderově senzitivního jazyka v pedagogickém výzkumu na příkladu používání generického maskulina. Záměrem příspěvku však není poskytnout jednoznačnou odpověď, ale „pouze“ vyvolat diskusi, protože ať už budeme v jazyce jednat jakkoli (tj. používat generické maskulinum či nikoliv), dáváme najevo určitou ideologickou pozici. A tato pozice by měla být reflektována, vydiskutována a zdůvodněna.

Diskusní příspěvek o užívání generického maskulina jsem strukturoval do následujících šesti částí:

- Generické maskulinum: nástin definice a kontextualizace;
- Generické maskulinum jako předmět společensko-vědního výzkumu;
- Užívání generického maskulina v zahraniční odborné literatuře (v oboru pedagogika);

- Užívání generického maskulina v česky psaných studiích (v oboru pedagogika);
- Generické maskulinum ve (veřejné) diskusi o pedagogice;
- Diskuse v diskusi.

1 Generické maskulinum: nástin definice a kontextualizace

V první řadě by mělo být nastíněno, co je generické maskulinum a kam tento pojem kontextualizujeme. Teoretické vymezení pojmu *generické maskulinum* není na rádcích diskuse možné, takže zde vystačíme definicí *Nového encyklopedického slovníku češtiny*, ve kterém je generické maskulinum vyloženo jako: „název osoby v mužském rodě, který je míněn jako neutrální z hlediska rodu biologického, neboť mluvčí biologický rod nezná, nebo ho v daném kontextu považuje za méně důležitý než jiné sociální charakteristiky“ (Valdrová, 2017).

Je třeba také zmínit, že diskusi o generickém maskulinu kontextualizujeme do oblasti debat o genderově senzitivním jazyce. Nebudeme zde však teoreticky ukotvovat ani pojem *gender* a vystačíme pouze s velmi hrubým naznačením, že gender představuje sociální konstrukt, zatímco pohlaví je biologická kategorie (viz Valdrová, 2017). Abychom se mohli zabývat generickým maskulinem ve smyslu specifického jazykového vyjádření, vyžaduje to i naznačení perspektivy, z jaké bude nahlížen samotný jazyk. Jazyk zde nepředstavuje pouze „komunikační kód“ či uzavřenou syntaktickou entitu, ale spojujeme se s ním i představy, ideologie a jednání (např. Kroskřity, 2004).

2 Generické maskulinum jako předmět společensko-vědního výzkumu

Generické maskulinum je z pohledu společensko-vědního výzkumu vnímáno většinou negativně. Například studie z oblasti lingvistiky (např. Gastil, 1990) či sociální psychologie (např. Stahlberg & Sczesny, 2001), ukazují, že generické maskulinum mentálně podreprezentovává ženy a mnohdy má souvislost s diskriminací žen v různých oblastech a odvětvích (např. Valdrová, 2008). Nepodařilo se mi nalézt žádnou studii, která by tvrdila opak.

3 Užívání generického maskulina v zahraniční odborné literatuře

Zachytit užívání generického maskulina v zahraniční odborné literatuře v oboru pedagogika by bylo příliš široké téma, pokusím se zaměřit pouze na anglicky a německy psanou literaturu.¹ V anglicky psaných studiích se označení *man* jako obecné pojmenování pro muže i ženy již roky v pedagogických studiích neobjevuje. Zdá se, neužívat generické maskulinum je součástí tamější kultury akademického psaní. Je na místě se ptát, proč tomu tak je? Užívání jazyka je kodifikováno v rámci citačních/jazykových norem. Například manuál APA² výslovně zakazuje používání generického maskulina, přikazuje důsledné rozlišování mezi pohlavím a genderem, zakazuje udávání přesného věku, přikazuje udávání přesných a medicínsky (či odborně) akceptovatelných pojmenování poruch či chorob, zakazuje veškerá pojmenování etnických skupin, které směřují rozšiřování stereotypů a předsudku atd. (*Publication manual of the American Psychological Association*, 2020). Je zajímavé, že užívání generického maskulina nezakazuje většina příruček významných vydavatelů knih či časopisů v oblasti pedagogiky (viz příručky Taylor & Francis), spoléhají na zavedené citační/jazykové normy v daném oboru a na obvyklý jazykový úzus oboru.

Ani v německy psaných studiích v oboru pedagogiky se generické maskulinum již řadu let téměř neobjevuje. To má však odlišné důvody. Pokud zůstaneme u citačních/jazykových norem, jednotná adaptace APA pro Německo či Rakousko neexistuje. Vydavatelé časopisů a knih si citační/jazykové normy řeší samy pomocí příruček. Ale ani v nich se žádné informace o užívání generického maskulina neobjevují (např. *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft, Bildungswissenschaft*). Proč tedy není generické maskulinum v pedagogických studiích užíváno? Uvedme příklad Rakouska. Tamější univerzity mají univerzitním zákonem zakázáno užívat jazyk, který by byl diskriminační. To vychází rakouského antidiskriminačního zákona a zákona o stejném zacházení (*Landesgesetz über das Verbot der Diskriminierung...*, 2005). Podkladem je listina základních lidských práv a svobod, která uvádí že se “zakazuje jakákoli

¹ Ačkoli nejde o jazyky příbuzné češtině, jde o jazyky, které zastávají významnou roli ve vědecko-výzkumném světě a kultura akademického psaní v těchto jazycích bývá často vnímána jako „vzor“ pro ostatní.

² APA je zde jako příklad uvedena proto, že velká část pedagogického výzkumu používá právě normu APA, a navíc se k této normě vztahují všechny časopisy „velké čtyřky“ pedagogického výzkumu v České republice.

diskriminace založená zejména na pohlaví, rase, barvě pleti, etnickém nebo sociálním původu, genetických rysech, jazyku, náboženském vyznání nebo přesvědčení, politických názorech či jakýchkoli jiných názorech, příslušnosti k národnostní menšině, majetku, narození, zdravotním postižení, věku nebo sexuální orientaci.” Jinými slovy generické maskulinum je v Rakousku považováno za projev diskriminace, která je zákonem zakázána. Proto se nesmí ve akademickém textu objevovat.

4 Generické maskulinum v česky psaných studiích

Generické maskulinum v česky psaných studiích pedagogického výzkumu zaujímá pevné místo.³ Zastánci užívání generického maskulina se opírají o stanovisko Ústavu pro jazyk český, který nepovažuje generické maskulinum za diskriminující.⁴ Ani příručky pro autory pro odborné pedagogické časopisy „velké čtyřky“⁵ generické maskulinum nezakazují (ačkoli se do jisté míry hlásí k normě APA), respektive se tématu genderově senzitivního jazyka (a užívání generického maskulina) vyhýbají. Zda je někde v redakcích časopisů řešena lidsko-právní otázka v souvislosti s užíváním genderově senzitivního jazyka, se mi nepodařilo zjistit. Na základně vlastní a zprostředkované zkušenosti bych si dovilil odhadnout, že spíše nikoliv, a pokud ano, tak spíše okrajově.

5 Generické maskulinum ve (veřejné) diskusi

Téma generického maskulina ve (veřejné) diskusi (nejen) o pedagogice vybízí k vyhraněnosti už ze své podstaty – buď se bude užívat genderově senzitivní jazyk či nikoliv. Střední cesta není možná. Pokusil jsem se shrnout stěžejní argumenty do dvou vyostřených pólů a (velmi zjednodušujícím způsobem) je pojmenoval jako *konzervativní* a *progresivistický* přístup k jazyku. Je třeba zdůraznit, že zmíněné argumenty jsou výsledkem vlastního

³ Je nutno však podotknout, že existují příručky či návody grantových agentur, které navádějí, jak se generickému maskulinu vyhnout či jak zvýšit citlivost vůči genderu (viz např. *Příručka pro užívání genderově senzitivního jazyka v komunikaci TA ČR*, nd.) a užití genderově senzitivního jazyka je zvýhodňováno i v projektových žádostech v oboru pedagogika.

⁴ Vycházíme ze stanoviska ÚJČ v rámci jazykové poradny, které je dostupné zde: <https://ujc.avcr.cz/jazykova-poradna/dotazy/0178.html>. ÚJČ dokonce užívá generické maskulinum v *Plánu genderové rovnosti 2023–2026* (2023). Nicméně je třeba dodat, že například *Nový encyklopedický slovník češtiny* zpochybňuje zobecňující funkci generického maskulina (Valdrová, 2017).

⁵ Časopisy *Orbis Scholae*, *Pedagogika*, *Pedagogická orientace*, *Studia Pedagogica*.

pátrání v dostupných mediálních vyjádřeních různých aktérů (např. *MF Dnes*, *Lidové noviny*, *Seznam zprávy*) a na sociálních sítích (např. skupina Učitelé +) v kontextu pedagogiky a vzdělávání, tedy nepředstavují žádnou systematickou analýzu.

Konzervativní přístup zastává pozici, že generické maskulinum patří do českého jazyka, byl v češtině odjakživa a není důvod to měnit. Ba naopak. Musíme bránit češtinu proti „novátorům“ a „jazykovým inženýrům“, kteří by chtěli (kromě jiného) zakázat generické maskulinum a ničit tak jazyk, který je naším národním kulturním pokladem. Progresivistický přístup pak říká, že generické maskulinum je dinosaurus, který je před vyhynutím, odporuje aktuálnímu chápání lidských práv, je diskriminující a přehlíží ženy a ostatní genderové identity. V následující tabulce shrnuji nejčastější argumenty obou „táborů“, proč ne-/používat generické maskulinum.

Tabulka 1

Argumenty pro konzervativní či progresivistický přístup k jazyku

Konzervativní přístup	Progresivistický přístup
Na generické maskulinum jsme zvyklí. Jsme schopni rozlišovat mezi tím, kdy se mluví o „generickém muži“, kde o mužích a kde o ženách (či ostatních genderech). Změny v jazyce tak nejsou potřeba.	Jazyk je dynamický a vyvíjí se podle potřeb těch, kteří jej užívají. Pokud vznikne potřeba, nová či neobvyklá jazyková vyjádření (zde vyjádření genderové senzitivity jako např. žactvo, učitelstvo) se postupně dostanou do běžného jazyka každodennosti či jazyka vědy.
Jistou míru podprezentovanosti žen a ostatních genderových identit jsme ochotni přijmout za cenu lepší „učitelnosti“ bez novotvarů či zvláště působících vyvažujících formulací a výsledky výzkumů budou přístupnější.	Výzkum potvrzuje, že generické maskulinum podprezentovává ženy a ostatní genderové identity. Pokud budeme používat genderově vyvážený jazyk, budou i naše výzkumy a jejich interpretace lépe postihovat zkoumanou realitu.
Čeština je specifický jazyk, který neumožňuje vyhnout se generickému maskulinu.	Každý jazyk je specifický a diskuse o specifičnosti jednotlivých jazykových elementů se vedly všude, kde se vedla diskuse o užívání genderově senzitivního jazyka.

Konzervativní přístup	Progresivistický přístup
Generické maskulinum zahrnuje všechny genderové identity a za cenu zvýhodnění jednoho genderu proti ostatním může generické maskulinum fungovat jako „zastřešující“ pojem pro všechny ostatní bez nutnosti diferencovat. ⁶	Vzhledem k tomu, že v (západním) zahraničí je generické maskulinum chápáno jako diskriminující, lze se domnívat, že je diskriminující i u nás. Je třeba být genderově senzitivní, abychom nediskriminovali.
Vyhne se módním výstřelkům. Téma genderu je do velké míry neseno mediální zajímavostí, které se nemusí úplně setkávat s realitou.	Společnost se proměňuje a citlivost na genderovou senzitivitu se zvětšuje.

5.1 Diskuse v diskusi aneb „a co z toho tedy vyplývá“?

Vzhledem k tomu, že naprostá většina současných česky psaných textů v časopisech „velké čtyřky“ užívá generické maskulinum, je patrné, že se český pedagogický výzkum jednoznačně přiklání ke konzervativnímu přístupu k jazyku. Zaměřme se proto na tento přístup a nahlédněme dvě vybraná rizika, které považuji za stěžejní:

- Optikou chápání generického maskulina na západ od nás podrepresentovává český pedagogický výzkum velkou část svých výzkumných vzorků z řad učitelstva, žactva či ostatních zkoumaných jedinců (viz výše). To může mít konkrétní nežádoucí dopady. Například při interpretaci dat může vypadnout něco podstatného ze zřetele, neboť genderový aspekt nebude adekvátně zohledněn (např. návrat do učitelské profese po mateřské dovolené, otázka karierního postupu učitelek, motivy volby učitelství ve světle genderových stereotypů, pozornost věnovaná žákyním může být jiná než žákům, způsob komunikace s žáky může být jiný než s žákyněmi).
- Pokud uvážíme, že pedagogický výzkum zkoumá (mimo jiné) vzdělávání mladých lidí, kteří otázku rovnosti práv, (ne)diskriminace a genderu vnímají velmi citlivě (k tomu více např. Eisend & Rößner, 2022). Užívání generického maskulina může negativně ovlivnit důvěryhodnost

⁶ V případě, že bychom chtěli být přísně vyvážení, museli bychom nejen používat genderově neutrální pojmy, ale pokud použijeme jakékoliv genderové označení, měli bychom jej jasně vydefinovat, tj. tam, kde uvedeme pojem „muž“, měli bychom zmínit, co chápeme pod pojmem „muž“ (Je muž pouze cis-muž? Jak s transgender? Od kdy budeme chápat trans-muže?...), jak chápeme pojem „žena“ a jak „nebinární gender“. Generické maskulinum všechny tyto identity může zahrnovat.

pedagogického výzkumu v očích mladé generace, což může způsobit nejen neochotu podílet se na výzkumu a nechut' se pedagogickým výzkumem zabývat, ale také snižovat ochotu důvěřovat ve výsledky výzkumu, který nerespektuje genderovou rovnost.

Na druhé straně, zakazování generického maskulina bez odborné diskuse opřené o relevantní výzkumně založené informace nejen v pedagogice (viz např. Allemann-Ghionda & Crotti, 2006), ale z v různých souvisících oborů (např. gender studies, psychologie, sociologie, sociální psychologie, lingvistika, sociolingvistika), není asi zcela žádoucí.⁷ Otázka genderově senzitivního jazyka se mnohde totiž stala doménou administrativních aparátů na úrovni univerzit a fakult (v rámci různých projektových agend typu HR award) či grantových agentur (např. TA ČR) a ty v mnohých případech spíše „přikazují“ než „vysvětlují“. Ve výsledku pak univerzity sice vydávají své dokumenty v genderově senzitivním jazyce (např. *Doporučený postup v oblasti užívání genderově senzitivní komunikace*, 2021), výzkumníci a výzkumnice formulují různá prohlášení o genderové rovnosti v návrzích projektů (často předchystané administrativními odděleními tak, aby se *tím* nemuseli výzkumní pracovníci a pracovnice „otravovat“) a občas dokonce píšou i samotné návrhy projektů v genderově senzitivním jazyce. Tím však genderová senzitivita v jazyce většinou končí. Při prezentaci výzkumných zjištění se výzkumníci a výzkumnice drží konzervativních jazykových norem a jejich studie jsou z veliké většiny psány (pokud ještě píšou v českém jazyce) s užitím generického maskulina. Lze se domnívat, že „úřednické“ pojetí otázky genderově senzitivního jazyka budí u (pedagogických) výzkumníků a výzkumnic spíše odpor než zájem či dokonce akceptaci a hledání cest k jeho uplatnění. Dokonce bych si na základě vlastní anekdotické zkušenosti dovolil tvrdit, že u mnohých výzkumníků a výzkumnic (nejen v oboru pedagogika) budí otázka genderově senzitivního jazyka vyložený odpor.

Pokud by generické maskulinum mělo v akademickém jazyce pedagogického výzkumu zaniknout, je třeba, aby sami akademici a akademičky (resp. jejich podstatná část) přijali/y myšlenku genderově senzitivního jazyka za svou. To ale zjevně není ten případ. Je však otázkou, zda jde o vědomý příklon ke konzervativnímu přístupu k jazyku, či o nereflektovanou replikaci dosavadních pořádků. Proto by se mělo začít na toto téma intenzivně diskutovat, věcně

⁷ V českém prostředí se otázkou genderu ve vědě zabývá Národní kontaktní centrum gender věda, které je součástí výzkumného oddělení Sociologického ústavu Akademie věd České republiky.

a s oporou o relevantní výzkumná zjištění – bez ohledu na to, zda aktéři a aktérky diskusí zastávají pozici, že je generické maskulinum naším kulturním pokladem, nebo dinosaurem zralým pro vyhynutí. Otázka generického maskulina může totiž otevírat dveře pro široké pole debat ohledně odpovědnosti výzkumu či výzkumníků a výzkumnic vůči lidským právům, hranic autorské svobody či možnostem omezování jakýchkoli projevů diskriminace.

Literatura

- Allemann-Ghionda, C., & Crotti, C. (2006). Gender und Bildung. Zur Einführung in den Thementeil. *Zeitschrift für Pädagogik*, 52(3), 315–318.
- Doporučený postup v oblasti užívání genderově senzitivní komunikace. (2021). Univerzita Hradec Králové. <https://www.uhk.cz/file/edee/univerzita-hradec-kralove/uhk/uredni-deska/vnitri-predpisy-a-ridici-akty/ridici-akty/prorektori/smernice-a-pokyny/2021/doporuceny-postup-v-oblasti-uzivani-genderove-senzitivni-komunikace.pdf?v20211013150657>
- Eisend, M., & Rößner, A. (2022). Breaking gender binaries. *Journal of Advertising*, 51(5), 557–573. <https://doi.org/10.1080/00913367.2022.2109780>
- Gastil, J. (1990). Generic pronouns and sexist language: The oxymoronic character of masculine generics. *Sex Roles*, 23, 629–643.
- Kroskirty, P. V. (2004). Language ideologies. In A. Duranti (Ed.), *A companion to linguistic anthropology* (s. 496–517). Blackwell.
- Landesgesetz über das Verbot der Diskriminierung auf Grund der ethnischen Zugehörigkeit, der Religion, der Weltanschauung, einer Behinderung, des Alters, des Geschlechts oder der sexuellen Orientierung (Oö. Antidiskriminierungsgesetz -- Oö. ADG). (2023). RIS – Bundesministerium für Finanzen.
- Plán genderové rovnosti 2023–2026. (2023). Ústav pro jazyk český AV ČR. https://ujc.avcr.cz/miranda2/export/sitesavcr/ujc/sys/galerie-download/GEP/UJC_Plan_genderove_rovnosti_0329.pdf
- Publication manual of the American Psychological Association* (seventh edition). (2020). American Psychological Association.
- Valdrová, J. (2008). „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ Testy generického maskulina v českém jazyce. *Naše řeč*, 91(1), 26–38.
- Valdrová, J. (2017a). Generické maskulinum. In P. Karlík, M. Nekula, & J. Pleskalová (Eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. https://www.czechency.org/slovník/GENERICKÉ_MASKULINUM (poslední přístup: 24. 10. 2022)
- Valdrová, J. (2017b). Gender. In P. Karlík, M. Nekula, & J. Pleskalová (Eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. <https://www.czechency.org/slovník/GENDER>

Autor

Mgr. Miroslav Janík, Ph.D., Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Institut výzkumu školního vzdělávání, Poříčí 7/9, 603 00, Brno, e-mail: mjanik@ped.muni.cz